

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΓΑΡΥΤΗΣ, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1948

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΟΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΟΜΙΛΙΕΣ ΜΕ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΜΟΥ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ*

*Απειρες φορές παρακολούθησαμε την ίδια αυτή άμπωτη και παλίσια· καλλιτέχνες λησμονημένοι, περιφρονημένοι, σχεδόν άγνωστοι προβάλλουν κι' ανεβαίνουν και πάλι στο πρώτο επίπεδο, ξαναδοξάζονται, ή πρωτοδοξάζονται, ή τὸ αντίθετο. Μορφές στεφανωμένες με δάφνες αγάπης και θαυμασμού βαραθρώνονται. Οί θέσεις στον πνευματικό κόσμο δὲν ἔχουν καμιά σταθερότητα· δὲν μπορούμε γιὰ νὰ τις καθορίσουμε νὰ βασισθοῦμε σὲ κανέναν ὑπολογισμό.

Ὁ Μπωντελαίρ καταδικάσθηκε ἀπὸ τοὺς πιδὸ περίβλεπτους συγχρόνους του κι' ὄχι μόνο γιὰ τὰ ποιήματά του θεωρήθηκαν ὑπέρμετρα τολμηρά κι' ἀνήθικα. Ὁ κ. Παπατσώνης** σὲ μιὰ μελέτη του μᾶς ὑπενθυμίζει τὴν ἐχθρότητα μὲ τὴν ὁποία ἔγινε δεχτός. «Ὅλοι οἱ παλιότεροι κριτικοὶ καὶ ποιητές, ὅλες οἱ σημαίνουσες καὶ κρατούσες προσωπικότητες ἀπορεῖ κανεὶς πὸση ἀκατανόησια δειξάνε καὶ πὸση ἐπιπόλαιη ἀλλὰ καὶ δριμύτατη πολεμικὴ στήσανε ἐναντίον τοῦ μεγαλιέτερου ποιητικοῦ δαιμόνιου τῆς ἐποχῆς τους. Ἀκόμα κι' ὁ Φλομπέρ, πὸν θὰ περίμενε κανεὶς νὰ τὸν κτταλάβει ἂν ὄχι γιὰ ἄλλο λόγο, τούλάχιστον σὰν ὁμοιοπαθῆς, πὸν κι' αὐτὸς σύρθηκε σὲ παρόμοια ἀτιμωτικὴ δίκη μὲ τὴν «Κυρία Μποβαρὺ» στάθηκε ἀδιάφορος καὶ μᾶλλον ἐχθρικός. Ἀκόμα κι' ὁ Θεόφιλος Γκοτιέ παρ' ὄλο πὸν ὁ Μπωντελαίρ τὰ «Λουλούδια τοῦ Κακοῦ» σ' αὐτὸν τὰ πρόσφερε μὲ τὴν πιδὸ ποιητικὴ καὶ ἄ λά Γκοτιέ ἀφιέρωσή του «ὁ ἄψογος ποιητής, ὁ τελειωμένος μάγος τῶν γαλλικῶν γραμμάτων, ὁ ἀγαπητὸς καὶ σεβαστὸς Δάσκαλος καὶ φίλος», δὲν τὰ δέχθηκε μ' ἀγάπη τ' ἀσθενικὰ λουλούδια πὸν τοῦ στάλθηκαν μὲ ταπεινότητα θᾶλεγα εἰλικρινῆ. Καὶ σὰν νὰ μὴ ἔφθανε ἡ ἀδυσώπητη πολεμικὴ τῶν ἐπίσημων ἐκπρόσωπων τῆς ἀκαδημαϊκῆς κριτικῆς, προσετέθηκαν οἱ σκληρὲς ἐπικρίσεις τῶν ἠθικολόγων, τῶν καθολικῶν, τῶν διαμαρτυρόμενων, καὶ τῶν κάθε λογῆς προκατειλημμένων κι' ἀποξηραμένων ἀνθρώπων,

* Συνέχεια ἀπ' τὸ προηγούμενο.

** Τ. Παπατσώνης: Ἡ σύγχρονη γαλλικὴ ποίηση. Ὁ Μπωντελαίρ ποιητής θρησκευτικὸς—περ. Νέα Ἑστία 1947 τεύχος 487 σελ. 1255.

πὸν αἰσθάνονταν μὲ τὴ δυνατὴ καὶ θαρραλέα ποίηση τοῦ Καρόλου νὰ προσβάλλονταν οἱ πεποιθήσεις τους. Ἐδῶ πρέπει νὰ προσέξει ὁ ἀναγνώστης τοῦτο τὸ ἀξιοπερίεργο φαινόμενο πὸν δείχνει πὸσο δὲβουλη καὶ πολὺβουλη εἶναι ἡ τύχη: ὁ Μπωντελαίρ πὸν κατηγορήθηκε ἀπὸ τοὺς σύγχρονους του σὰν κάτι χειρότερο ἀπὸ ἄθεος, σὰν βλάσφημος, σὰν ἱερόσυλος μὲ κριτήριο τὴ ρηχὴ ματιὰ καὶ τὴν ἔλλειψη κάθε πραγματικῆς καὶ βαθύτερης διείσδυσης στοὺς πραγματικοὺς μυστικοὺς κόσμους, ἄρκεσε νὰ περάσουν δυὸ τρεῖς γενεὲς γιὰ νὰ ὑμνηθεῖ οὔτε λίγο οὔτε πολὺ σὰν θρησκευτικὸς ποιητής, σὰν ποιητής πὸν ἔζησε στὴ γοητεία ἀλλὰ καὶ στὴν ἀγωνία τῆς ἀμαρτίας, σὰν ποιητής πὸν πρῶτος συνταύτισε τὴν ποίησή του μὲ τὴν ἐξομολόγηση, στὴ μυστηριακὴ τῆς σημασία, σὰν ποιητής πὸν βρίσκεται στὴ λατρεία τοῦ Σατανᾶ, σὰν στοιχείου ἀναπόσπαστου μὲ τὴ Θεολογία... Οἱ μεγάλοι καθιερωμένοι κριτικοὶ, ὁ δισταχτικὸς κι' ἀνένθουσιαστος Σαιντ-Μπέβ, ὁ Μπρυνετιέρ, ὁ Ρενάν, ἐπιπόλαια κρίναν τὴν ποιότητα ἐνὸς πρωτοφανῆ καλλιτέχνη...»

Ὁ Μαλλαρμὲ ἀπορρίχθηκε ἀπὸ μιὰ ἀνθολογία. Οἱ συντάχτες τῆς, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους εἶταν ὁ Κοπέ κι' ὁ Ἄν. Φράνς πὸν τότε μεσουρανοῦσαν, ἀποφάνθηκαν: «Ἀδύνατο νὰ συμπεριλάβομε αὐτοὺς τοὺς στίχους. Θὰ μᾶς κοροΐδευαν». Καὶ πραγματικὰ καμμιὰ ἐγκυρη φωνὴ δὲν διαμαρτυρήθηκε γιὰ τὴν παραλειφθεῖ ἀπὸ τὴν ἀνθολογία ὁ πρόδρομος καὶ πατέρας τῆς ἀγνῆς ποίησης.

Ὁ Ἄνατόλ Φράνς χαραχτήρισε τὸν Βερλαῖν «ποιητὴ ἀνάξιο λόγου τοῦ ὁποίου οἱ στίχοι εἶναι ἀπὸ τοὺς χειρότερους πὸν μπορεῖ κανεὶς νὰ διαβάσει».

Ὁ ἴδιος ὁ Ἄνατόλ Φράνς, ὕστερα ἀπὸ μιὰ περίοδο ἀχτινοβολίας, ἔσβυσε. Θεωρήθηκε ὅτι ὁ σκεπτικισμὸς του, ἡ ἔλλειψη κάθε πίστεως του, ὁ ἀνάλαφρος τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἄγγιζε ἐπιφανειακὰ καὶ παιχνιδιάρικα καὶ μόνον σκεπτικὰ ὄλα τὰ ζητήματα καὶ τὰ προβλήματα χωρὶς ποτὲ νὰ σταματήσει σὲ κανένα σημεῖο καὶ νὰ τὸ ἐμβαθύνει, ἡ ἄρνησή του νὰ ὑποστηρίξει καὶ νὰ ὑπερασπί-

σει μιὰ οποιαδήποτε γνώμη, ν' ἀγωνισθεῖ γιὰ ἓνα οποιοδήποτε ἰδανικό, ν' ἀκολουθήσει μιὰ ὀρισμένη κατεύθυνση, ἢ προτίμησή του γιὰ τὰ ἐλικοειδῆ μονοπάτια πού δὲν ὀδηγοῦν σὲ κανένα τέρμα καὶ προπάντων ὁ ἐγκεφαλισμός του, ἢ ὑπερβολικὴ του διαύγεια πού συγγενεῦει μὲ τὴ ρηχότητα — τότε μεσουρανοῦσε ὁ Φρόυντ καὶ οἱ βυθίσεις στὸ ὑποσυνείδητο — τὸν καταδίκασαν. «Δὲν εἶναι δυνατό τὸ λογοτέχνημα», εἶπε ἡ ἀμέσως μεταγενέστερή του γενιά, «νὰ εἶναι μόνο μιὰ φανταχτερὴ φρασεολογία χωρὶς οὐσιαστικὸ περιεχόμενο». Κ' ἔξαφνα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκλειψὴ ὁ Ἄν. Φράνς ἀναφαίνεται, φέγγει πάλι στὸ στερέωμα. Οἱ ἴδιες ἀκριβῶς ἰδιότητες του πού εἶχαν ἀναγράψει στὸ παθητικὸ του, στὰ ἐλαττώματά του, ἴσως γιὰ τὸ φανερώθηκε ὅτι οἱ πίστεις, οἱ ἀκαμπτες καταφάσεις καὶ ἀρνήσεις φέρνουν σὲ ἀκρότητες, σὲ φανατισμούς, σὲ στένεμα τοῦ πεδίου ὀρατότητας καὶ προκλήθηκε κόρος, ἀηδία, ἢ ἐπιθυμία ἀντίδρασης στὶς ἀπόλυτες πεποιθήσεις πού ἀγνοοῦν τὴ σχετικότητα στὴν ὁποία ξαναανακαλύπτεται ἓνα μέγιστο ποσοστὸ ἀλήθειας, μεταφέρονται στὸ ἐνεργητικὸ του, ἀναγνωρίζονται γιὰ ἀρετές του. Τὸ ἀπαράμιλλα κρυστάλλινο καὶ σπινθηριστὸ ὕφος του, ἢ ἀνεση τῶν κινήσεών του, ἢ ἐξυπνάδα του, προκαλοῦν καὶ πάλι τὴν ἔγκριση καὶ τὸν θαυμασμό.

Ὁ Ζαλοῦ προβλέπει ὅτι ὅταν διαπιστωθεῖ πῶς ἡ «μοντέρνα ποίηση» δὲν ἔχει μπροστά της στάδιο ἀνάπτυξης, πολὺ γρήγορα ἐξάντλησε ὅλες της τίς δυνατότητες καὶ ἔφθασε στὸ ἀπροχώρητο, ὁ περιφρονημένος κι' ὀλότελα ἀπωθημένος Κοππέ θὰ ἐχτιμηθεῖ καὶ πάλι. Διακρίνει κι' ὅλας τίς πρώτες ἐνδείξεις τῆς ἀνόδου καὶ τῆς δικαίωσής του.

Κατέφυγα ἀναγκαστικὰ στὴν ξένη πνευματικὴ ζωὴ γιὰ νὰ συναντήσω τίς ἐκτυπες προσωπικότητες μὲ τὴν κυματιστὴ ἀξία πού σήμερα μὲ ἀπασχολοῦν. Ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία εἶναι μιὰ λογοτεχνία νέα. Στὸ σύντομο χρονικὸ διάστημα τῆς ὑπαρξῆς της δὲν πρόφθασαν νὰ ἐκδηλωθοῦν πολλές καὶ σημαντικὲς ἀμφισβητήσεις ἐτυμηγοριῶν, πολλές μεταστροφές γνώμων κι' ἀντιλήψεων, πολλά μεσουρανήματα κι' ἀνάλογες δύσεις. Ἐκατὸ χρόνια δὲν ἀρκοῦν γιὰ ἐξαφανίσεις καὶ νεκραναστάσεις. Ἄλλωστε τίς μαχητικὲς συζητήσεις τίς προκαλοῦν οἱ λογοτέχνες πού προσκομίζουν κάτι τὸ πολὺ πρωτότυπο καὶ ἔτσι ξαφνιαστικὸ, κάτι πού ὁ ἀναγνώστης δὲν εἶναι καθόλου προετοιμασμένος νὰ ἀκούσει καὶ νὰ παραλάβει, κάτι πού μεταφέρει σὲ περιοχὲς ἀγνωστες κι' ἀνεξερεύνητες, μέσα στὶς ὁποῖες ὁ ἀναγνώστης δὲν ἔχει οὔτε ἀρχίσει νὰ ἐγκλιματίζεται. Ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία δὲν ἔχει ἀκόμα μπεῖ συνολικὰ στὴν καθαρὰ δημιουργικὴ της περίοδο στὴν ὁποία ἔφθασαν μόνο μερικὲς αἰχμές της. Οἱ περισσότεροὶ ἐκπρόσωποι της ἀφομοιώνουν καὶ παραλλάζουν μὲ λε-

πτομερειακὲς προσθήκες, χρωματίζουν μὲ τὸν δικὸ τους τρόπο, σχολές τῶν ὁποίων ὁ σπόρος πρωτοβλάστησε σὲ ξένη γῆ, ἀναπτύσσουν θέματα πού δὲν ἔχουν τὸ στοιχεῖο τοῦ ἐκπληκτικοῦ, καλλιεργοῦν τεχνοπτικές πού ἔχουν κι' ὅλας δοκιμασθεῖ.

Ὡς τόσο τὸ φαινόμενο τῶν ἀντιφατικῶν ἐχτιμήσεων, ἔστω καὶ σπάνια, παρατηρεῖται καὶ στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία.

Ἡ Ἑφτανησιακὴ Σχολὴ παρ' ὅλη τὴν ἐξαιρετικὴ μὀρφωση καὶ πνευματικότητα ὅλων τῶν ἀντιπροσώπων της, τὴν ψυχικὴ καὶ νοητικὴ της ἐπαφὴ μὲ τὴν ποίηση, δὲν διέκρινε τὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Κάλβου. Δὲν ὑποπεύθηκε, δὲν κατανόησε, δὲν διαισθάνθηκε, δὲν ὀσφράνθηκε τὴ σημασία τῆς παρουσίας του. Οὔτε καὶ τέντωσε τ' αὐτὴ της γιὰ ν' ἀκούσει τὴ φωνὴ του. Εἴταν πάρα πολὺ συνεπαρμένη κι' ἀπορροφημένη ἀπὸ τὸ τραγούδι τοῦ Σολωμοῦ γιὰ νὰ εἶναι σὲ θέση τὰ ξεχωρίσει καὶ νὰ προσέξει σκοποὺς ἐπίσης ἀρμονικοὺς, ἐπίσης ἀναφτερωμένους καὶ μεγαλόφτερους, ἀλλὰ διάφορους. Χρόνια ἀφοῦ σῶπασε ὁ Κάλβος καὶ παρέμεινε σ' ὄλο τὸ διάστημα βουβός, τὸν ἀνακάλυψε —κυριολεκτικὰ— ὁ Παλαμᾶς πού εἶχε ἰδιαίτερα ἀναπτυγμένη τὴν ἰδιότητα τῆς εὐπάθειας χωρὶς μονομέρεια καὶ τὸν ἀποκάλυψε. Τότε μόνο ἀντήχησαν οἱ Ὁδές του.

Τὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ ἓνα πεδίο ὅπου οἱ κριτικὲς γνώμες ἀλληλοσυγκρούσθηκαν κι' οὔτε ἔπαυσαν ν' ἀλληλοσυγκρούονται. Τὸν εἶπαν στρυφνὸ, ἀκατανόητο, ἀπροσπέλαστο. Πιθανὸ γιὰ τὴν νὰ κινηθεῖ κανένας ἀνετα στὴν περιοχὴ του χρειάζεται ἓνα ποσὸ γνώσεων πού ἔλειπε σὲ ὄσους τὸν πλησίαζαν χωρὶς ἐφόδια. Ὅσοι τοῦλάχιστον δὲν ἀνευρίσκουν στὴν ποίησή του οὔτε τὴν ἐρμητικότητα πού εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴ λυρικὴ ἔκφραση κι' ἀποροῦν πῶς ἡ ρασιοναλιστικὴ διασαφήνιση τῶν νοημάτων πού κυριαρχεῖ στὰ ποιήματά του φάνηκε θολὴ καὶ σκοτεινὴ, δὲν μποροῦν νὰ ἀποδώσουν τὸ ὅτι θεωρήθηκε δύσκολος παρὰ μόνο στὴν ἐλαττώματικὴ παιδεία. Ἀργότερα ἓνας κύκλος θερμῶν, ἐνθουσιασμένων, φανατικῶν θαυμαστῶν καὶ παράλληλα σοβαρότατες ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴ λυρικὴ ποιότητα τοῦ ἔργου του. «Ὁ Παλαμᾶς θεματογραφεῖ ἔμμετρα», εἶπαν πολλοὶ πού τοῦ ἀναγνώριζαν γιὰ κύρια καὶ σχεδὸν γιὰ μοναδικὴ ἀξία ὅτι ὑπῆρξε ἓνας ἡρωϊκὸς Ἀγωνιστὴς τοῦ δημοτικισμοῦ, ἓνας προωθητὴς τῆς γλωσσικῆς ἰδέας, ἓνας σημαντικὸς συντελεστὴς στὴ διάπλαση τῆς γλώσσας καὶ ἐπίσης ἓνας ἐνήμερος Πληροφορητὴς, ἓνας Ἀφυπνιστὴς, ἓνας Ὁδηγὸς στοὺς πνευματικοὺς καὶ καλλιτεχνικοὺς κόσμους. Κ' ἔξαφνα ὁ θάνατός του σὲ μιὰ ὥρα τοῦ ἔθνους κρισιμότατη τὸν τοποθετεῖ μὲ τὴν πάνδημη συμμετοχὴ τοῦ ἔθνους στὸ πένθος, στὴ θέση τοῦ Ἑθνικοῦ Ποιητῆ, τοῦ Ἑθνάρχου, τοῦ Γενάρχου· οἱ ἀντιρρήσεις ὑποχωροῦν. Οἱ μνημένοι κατευθύνουν τὰ πλήθη,

ἀλλὰ κάποτε κ' ἐπηρεάζονται ἀπ' αὐτά. Πῶς νὰ προσκολληθοῦν στή σχηματισμένη τους ἀντίληψη, πῶς νὰ μὴ γεννηθοῦν μέσα τους ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ὀρθότητά της, πῶς νὰ μὴν ὑποχρεωθοῦν νὰ τὴν ἀναθεωρήσουν ὅταν διαπιστώνουν ὅτι τὸ ἔθνος εὐλαβικά ἀναγνωρίζει τὸν Παλαμᾶ γιὰ ἐκπρόσωπό του; Ἄλλωστε ὅταν ἀποχαιρέτησαν τὸν Παλαμᾶ, κ' ἄς νόμιζαν ὅτι εἶχαν πολὺ ἀπομακρυνθεῖ ἀπ' αὐτόν, δὲν αἰσθάνθηκαν κι αὐτοὶ συγκλονισμένοι, δὲν αἰσθάνθηκαν κι αὐτοὶ ὅτι ὁ θάνατος δὲν εἶχε παρασύρει ἕνα φύλλο ἀλλ' εἶχε καταρρίψει ἕνα τεράστιο δέντρο μὲ ρίζες βαθιές καὶ πολὺ ἀπλωμένες στὴ γῆ; Τὸν συγκλονισμὸ δὲμως αὐτόν θὰ τὸν εἶχαν αἰσθανθεῖ αὐτοὶ καὶ τὰ πλήθη κι ἂν ὁ Παλαμᾶς εἶχε πεθάνει σὲ μιά ὥρα ὁμαλῆ κι ὄχι σὲ μιά ὥρα ἐπικίνδυνη καὶ τραγικὴ; Θὰ καθιερωνότανε κάθε χρόνο μὲ φιλολογικὰ μνημόσυνα ἢ ἐπέτειος τοῦ θανάτου τοῦ σάν μέρα ἱστορικὴ κι ἂν τὸ ἔθνος δὲν ἐξακολουθοῦσε νὰ περιβάλλεται ἀπὸ ἀπειλές ποὺ ἐπιβουλεύονται τὴν ἴδια του τὴν ὑπαρξὴ καὶ δὲν ἐνιωθε ἔτσι τὴν ἀνάγκη νὰ σφίγγεται στὶς μορφές ποὺ ἐκφράσανε τὴν ἱστορία του, τὴν παράδοσή του, καὶ τοὺς πόθους του; Ἄπὸ ποῦ ἀντλεῖ προπάντων τὴ δόξα του ὁ Παλαμᾶς; Ἄπὸ τὰ θέματά του, ἢ ἀπὸ τὴ διατύπωσή τους; ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὰ μορφοποίησε, ἀπὸ τὴν ἔξαρση ποὺ ἔδωσε στὴ φωνὴ τοῦ γένους ἢ μόνον ἀπὸ τὸ ὅτι ἀντλήσε πολλοὺς σκοποὺς του ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ Γένους; Ἄν ἐπανέρθουν ἡρεμοὶ καιροί, δὲν θὰ συγκεντρώσει καὶ πάλι τὴν προσοχὴ ἢ ἀναιμία τοῦ λυρικοῦ του παλμοῦ, θ' ἀνθέξει ἢ αἴγλη του, δὲν θὰ ὑπερισχύσει καὶ πάλι ἢ γνώμη ὅτι ὁ ρητορικὸς κι' ἀξελαγάριστος τρόπος του εἶναι ἐγκεφαλικὸς, δὲν ἐκδηλώνει πηγαία λυρικὴ διάθεση; Κι' ἂν διατηρηθεῖ, ὅπως εἶναι πιθανότατο, ἢ μᾶλλον βέβαιο, ἢ παρουσία του, θὰ ἐξακολουθήσει νὰ εἶναι τόσο θερμὴ ὅσο εἶναι σήμερα; Εἶναι ὁ Παλαμᾶς ἕνας ποιητῆς καθολικὸς, προορισμένος νὰ ὑπερνικήσει τὸ χρόνο, ὅσο εἶναι δυνατό νὰ ὑπερνικηθεῖ, ἢ εἶναι σφιχτὰ δεμένος μὲ τὴν ἐποχὴ του, ζυμωμένος ἀποκλειστικά μ' αὐτήν; Ἡ φωνὴ του ὅπως τοῦ Σολωμοῦ θὰ θέλγει καὶ θὰ ἠλεχτρίζει κι' ἀργότερα ἢ θὰ καταταχθεῖ ἀπὸ τὶς ἐρχόμενες γενιές ἀνάμεσα στοὺς βιβλιακοὺς ποὺ ἀπαιτοῦν εἰδικὴ σπουδὴ, γνώση καὶ κατανόηση μιᾶς ἐποχῆς γιὰ νὰ συγκεντρώσουν ἕνα καθαρὸ νοητικὸ καὶ πάντα κάπως συγκαταβατικὸ ἐνδιαφέρον; Εἶναι ἐρωτήματα ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ μὴ θέσομε στὸν ἑαυτό μας χωρὶς καὶ νὰ εἶναι δυνατό νὰ καταλήξομε σὲ ἀπάντηση γιὰ τὴν ἐπιμέλειαν ἐτυμηγορίες δὲν προδικάζονται, εἶναι πάντα ἄγνωστες κι' ἀπρόβλεπτες. Δὲν ὑπάρχει μέσο νὰ ξέρομε, νὰ σφυγμομετρήσομε ποιά θέση θὰ δώσουν ἄλλοι στὴ συνείδησή τους σ' ἕνα ποίημα, σ' ἕνα ἔργο τέχνης. Ἡ κάθε πρόβλεψη εἶναι προφητεία ἢ ὁποῖα εἶναι

πάντα ἐνδεχόμενο νὰ διαψευσθεῖ. Ποιὸς μπορεῖ νὰ διεισδύσει μὲ ἀσφάλεια στὸ ἄγνωστο;

(Πρὶν ἀπὸ τὴν πρώτη παράσταση ἑνὸς θεατρικοῦ ἔργου, ἔστω καὶ δοκιμασμένου μπροστὰ στὸ κοινὸ ἑνὸς ἄλλου τόπου, εἶναι ἀδύνατο ἀκόμα κι' ὁ πιὸ εἰδικευμένος στὰ θεατρικὰ ζητήματα ν' ἀποφανθεῖ μὲ ἀσφάλεια ποιά ὑποδοχὴ θὰ τοῦ γίνῃ ἀπὸ τὸ νέο ἀκροατήριό ποὺ θὰ τὸ παρακολουθήσει).

Κάποτε ἕνα ἔργο ἐξακολουθεῖ νὰ ἐγκρίνεται ἀλλὰ γιὰ ἐντελῶς διάφορες ἀρετές του ἀπὸ κείνες ποὺ τοῦ εἶχαν ἀρχικὰ ἀναγνωρισθεῖ. Ἀνακαλύπτονται μέσα του στοιχεῖα ποὺ ἄλλοι, κι' ἄς τὸ μελέτησαν, δὲν τὰ πρόσεξαν ἢ δὲν τὰ ἔκριναν ἀξιόλογα. Μερικὲς φορὲς κ' ἐπίτηδες κ' ἐτιζητέμενα ξεδιαλέγονται κι' ἀποχωρίζονται ἀπὸ τὸ σύνολο αὐθαίρετα ὀρισμένα του μέρη γιὰ τὴν παλιά ἔργα χρησιμοποιοῦνται καὶ γιὰ ὄργανα, γιὰ νὰ ὑπηρετήσουν καὶ νὰ στηρίξουν νέες θεωρίες· ζητοῦνται ἀπ' αὐτὰ ἀποδεικτικὰ ἐπιχειρήματα. Τὸ πιὸ συχνὰ δὲμως αὐθόρμητα ἀνευρίσκειται μέσα τους καὶ φωτίζεται ζωηρὰ καὶ προβάλλεται στὸ πρῶτο ἐπίπεδο κάτι ποὺ οἱ προηγούμενοι δὲν τὸ εἶχαν διακρίνει μὲ ἐνάργεια ἢ καὶ καθόλου ὑποπτευθεῖ. Νέες ἐρμηνεῖες ἀποχτοῦν πειστικότητα ἐνῶ ἄλλες ποὺ εἶχαν θεωρηθεῖ ἱκανοποιητικότερες ἀπωθοῦνται στὸ περιθώριο.

Τὴν ἀξία τοῦ Καβάφη δὲν εἶναι πολλοὶ ἐκεῖνοι ποὺ τὴ διαμφισβήτησαν. Ὁ Καβάφης μάλιστα ἐμφανίζεται σάν ἕνα σχεδὸν μοναδικὸ παράδειγμα ποιητῆ ἐντελῶς πρωτότυπου, ἐντελῶς προσωπικοῦ κι' ἀνακαινιστῆ ποὺ ἐπιβλήθηκε χωρὶς νὰ διεξαχθεῖ γύρω του σφοδρὴ μάχη. Μόλις τὸν παρουσίασε ὁ Ξενόπουλος ὁ ὁποῖος εἶχε εἰδικότητα στὶς ἀνακαλύψεις—δσφρηση ἐξαιρετικὰ ἀναπτυγμένη—ἀμέσως ἐχτιμήθηκε καὶ θαυμάστηκε. Ἄν ἐξαιρεθοῦν οἱ αὐστηρὲς ἐπικρίσεις μερικῶν φανατικῶν δημοτικιστῶν ποὺ στάθμευσαν στὴ μιχτὴ γλώσσα ὅπως καὶ στὴ μιχτὴ γλώσσα τοῦ Κάλβου, ποὺ δὲν θέλησαν ἢ δὲν μπόρεσαν νὰ ὑπερνικήσουν αὐτὸ τὸ πρόσκομμα καὶ νὰ νιώσουν πῶς ὅ,τι εἶταν θεωρητικὰ ἐλάττωμα ὁ Καβάφης κι' ὁ Κάλβος τὸ μετέτρεπαν χάρις στὴν αἰσθητικὴ τους ἀλχημεία σὲ ὁμορφιά, ἂν ἐξαιρεθοῦν καὶ οἱ ἐπιφυλάξεις τοῦ Παλαμᾶ—δὲν εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Παλαμᾶς κι' ὁ Καβάφης ποτε δὲν ἐνιωσαν καὶ δὲν ἀγάπησαν ὁ ἕνας τὸ ἔργο τοῦ ἄλλου;—δὲν ἐκφράσθηκαν γενικά γιὰ τὴν προσφορά του παρὰ σχεδὸν μόνον ἔπαινοι κι' ἐνθουσιασμοί.

Ὁ προβολέας δὲμως ριχνότανε πρωταρχικὰ στὴν ἡδυπάθειά του. Οἱ ἡδονικοὶ του σκοποὶ ἀκούονταν οἱ πιὸ ἡχηροί. Σήμερα ποὺ ὁ ἄνθρωπος μαζί ἐξευτελίζεται ὅσο ποτε ἄλλοτε κι' ὀρθώνεται ἡρωϊκὰ γιὰ νὰ περισώσει τὸν ἑαυτό του καὶ ζητεῖ κάποια στηρίγματα γιὰ νὰ ἀνθέξει στὴ φριχτὴ δο-

κιμασία καί νά ἐνισχυθεῖ στήν ἀγωνιώδη του πάλη, γίνεται πολὺ περισσότερο ἀπὸ ἄλλοτε αἰσθητὸ ὅτι τὸ καταστάλαγμα τοῦ καρβαφικοῦ ἔργου εἶναι ἡ ἀξιοπρέπεια. Κι' ἂν πρόκειται οἱ μῆδοι τελικὰ νὰ διαβούμε, ὀφείλομε νὰ ὑπερασπισθοῦμε ἀλύγιστοι, ἀπτόητοι, ἴσαμε τὴν ὕστατη στιγμή, τὴ θέση ποὺ μᾶς ἔχουν ἐμπιστευθεῖ· σὰν ἔτοιμοι ἀπὸ καιρὸ, σὰν θαρραλέοι θ' ἀποχαιρετήσουμε τὴν Ἀλεξάνδρεια ὅταν ἔρθει ἡ ὥρα νὰ φύγομε. Αὐτοὶ οἱ στίχοι δὲν ἐξουδετερώνουν, δὲν ἐξαφανίζουν φυσικὰ τοὺς ἐπίλοιπους, προβάλλουν ὅμως στὸ πρῶτο ἐπίπεδο. Προσέχουμε ἰδιαίτερα ὅτι τὸ καρβαφικὸ ἔργο καταλήγει σὲ μιὰ κάθαρση· στήν ἴδια στήν ὁποία ἔφθασε κι' ὁ Προύστ. Ὅλα τὰ βᾶσανα, ὅλες οἱ μιζέριες, ὅλες οἱ ἀθλιότητες, δὲν μᾶς κρατοῦν φυλακισμένους σὲ μιὰ ἀδιέξοδη κόλαση· ὅ,τι μᾶς παιδεύει, ὅ,τι μᾶς φανερώνει τὴ μικρότητά μας μπορούμε νὰ τὸ ἐξαυλώσουμε, νὰ τὸ μετουσιώσουμε. Ὑπάρχει μιὰ λύτρωση: ἡ Τέχνη.

Τί συμβαίνει σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις; Ποιὸς ἔχει δίκιο; Ποιὸς ἔχει ἄδικο; Ποιὸς ἀπατάται; Ποιὸς ἀντιλαμβάνεται καὶ κρίνει ὀρθά;

Συνήθως ἀποφαινόμεστε ὅτι ὁποῖος ἔχει ἄλλη ἀπὸ τὴ δική μας ἀντίληψη, καταδικάζει ὅταν ἐμεῖς θαυμάζομε, ἐνθουσιάζεται ὅταν ἐμεῖς περιφρονοῦμε, εἶναι κοντόφθαλμος, στενοκέφαλος, ἀνόητος, στερεῖται ἀπὸ κάθε ὀξυδέρκεια κ' αἰσθητήριον. Ἔχομε πάντα τὴν τάση νὰ θεωροῦμε ὅτι ὁποῖος δὲν συμφωνεῖ μαζί μας σφάλει. Δύσκολα παραδεχόμεστε, γιατί εἴμαστε συνυφασμένοι μὲ τὶς πεποιθήσεις μας, ὅτι μποροῦν νὰ ὑπάρχουν πολλές ἀντιλήψεις καὶ νὰ εἶναι ὅλες ὀρθές, ὅτι ὁποῖος διαφωνεῖ μαζί μας σφάλει ὄχι ἀπέναντι τῆς ἀλήθειας ἀλλὰ μόνον ἀπέναντι τῆς δικῆς μας ἀλήθειας. Δύσκολα, πολὺ δύσκολα, παραδεχόμεστε ὅτι ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι μιὰ, ἀκέραιη, ὁμοούσια καὶ ἀδιαίρετη. Εἴμαστε ὅμως δικαιολογημένοι νὰ σταθοῦμε καὶ ν' ἀναπαυθοῦμε σ' αὐτὴ τὴν πρόχειρη λύση τοῦ προβλήματος, νὰ κατηγορήσουμε ξεχωριστὲς προσωπικότητες κι' ὀλόκληρες ἐποχές ὅτι ὑπῆρξαν κοντόφθαλμες κι' ἀνόητες; Ἀπὸ ποιὸ δεδομένο ἀντλοῦμε τὴν ὑπεροπτικὴ βεβαιότητα ὅτι ἡ δική μας κρίση εἶναι ἡ μόνη σωστὴ κι' ὀριστικὴ, ὅτι ἐμεῖς κατέχομε καὶ συλλάβαμε τὴν πραγματικὴ ἀλήθεια; Μιὰ ἀπλὴ ἐπισκόπηση στὸ παρελθόν καὶ ἡ καθημερινὴ μας πείρα ποὺ μᾶς διδάσκει ὅτι εἶναι πολὺ πιθανὸ οἱ καταλήξεις μας αὔριο κι' ὄλας ν' ἀντικρουθοῦν, νὰ χαρακτηρισθοῦν κοντόφθαλμες, στενοκέφαλες κι' ἀνόητες, ἴσως κι' ἀπὸ μᾶς τοὺς ἴδιους, πρέπει νὰ μᾶς καταστήσουν πολὺ προσεχτικούς κι' ἐπιφυλαχτικούς.

Μήπως δὲν ἔχει κανένας οὔτε δίκιο, οὔτε ἄδικο, ἢ ἀκριβέστερα μήπως ἔχουν ὅλοι δίκιο γιατί δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἀλήθεια ἀπὸ κείνη ποὺ σχηματίζεται μέσα στὸ Ἔγῳ τοῦ

καθενός, μέσα στὴ διαφορετικὴ εὐαισθησία τοῦ καθενός; Μήπως ἡ αἰτία τῶν ἀλλοιώτικων δονήσεων κι' ἀντιδράσεων πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ ἀποκλειστικὰ στὸ βαθμὸ τῆς συμπάθειας καὶ τοῦ συντονισμοῦ ποὺ ἐνώνουν τὸν πομπὸ μὲ τὸ δέχτη; Τὰ ἔργα ποὺ ξεχωρίζομε, ποὺ ἀγαποῦμε, εἶναι κείνα ποὺ μᾶς χρειάζονται εἴτε γιατί ἐκφράζουν μιὰ δική μας διάθεση, εἴτε γιατί μπορούμε μέσον αὐτῶν, προβάλλοντάς τα, νὰ ὑποστηρίξομε καλλιτεχνικὲς ἢ ἄλλες ἀντιλήψεις μας. Μᾶς προσελκύουν, μᾶς ἐνδιαφέρουν τὰ μυθιστορηματικὰ πρόσωπα στὰ ὁποῖα ἀναγνωρίζομε κάτι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ μας, τὰ ὁποῖα μᾶς βοηθοῦν νὰ συνειδητοποιήσουμε κάτι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ μας. Στὴ βιογραφία μιᾶς λογοτέχνης ἢ ἱστορικῆς φυσιογνωμίας, στήν ἐρμηνεῖα ἑνὸς ἔργου, ἑνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος, μιᾶς πράξης, ὁ βιογράφος πάντα θὰ φωτίσει τὰ στοιχεῖα ποὺ συγγενεύουν μὲ τὴ δική του ἀτομικότητα, κι' ἀκόμα, καὶ στηριγμένος σὲ λεπτομέρειες, ἀδιόρατες γιὰ τοὺς ἄλλους, θὰ τὰ φαντασθεῖ.

Πῶς νὰ μὴ μᾶς καταστήσει ἰδιαίτερα προσεχτικούς τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκεῖνοι στοὺς ὁποῖους καταλογίζομε βαρῖα σφάλματα εἶναι συχνότατα πνευματικοὶ ἄνθρωποι ποὺ ἐδραίωσαν μιὰ μόνιμη θέση στὸ λογοτεχνικὸ κόσμον — ἄσχετα ἂν ἡ θέση αὐτὴ δὲν στέκει πάντα στὸ ἴδιο ὕψος — ποὺ ἀποχτήσανε ἕνα ὄνομα, ποὺ ἀνήκουν ἀναμφισβήτητα στὴν τάξη τῶν μυημένων; Ὁ Μαλέμπ, ὁ Σαιντ-Μπέβ, ὁ Ρενάν, ὁ Φράνς, ἡ Ἐφ'αθησιακὴ Πλειάδα ποὺ δὲν κατανόησε καὶ δὲν συμπεριέλαβε τὸν Κάλβο, ἡ ἐξυπνότατη Κα ντέ Σεβινιέ ποὺ ἀποφθεγματικὰ διακήρυξε ὅτι ὁ Ρακίνας θὰ περάσει σὰν τὸν καφέ ἐνῶ ἐπιζήσανε κι' οἱ δυὸ (χωρὶς καὶ τὸ λάθος τῆς νὰ μπορεῖ ν' ἀποδοθεῖ στὴν ἀνεπάρκεια τῆς ἀνθρώπινης προφητικῆς ἱκανότητας, γιατί πολὺ περισσότερο παρὰ ὅ,τι χρησιμοδοτοῦσε ἐξέφραζε μιὰ ἐντύπωση καὶ μιὰ δυσφορία τῆς) δὲν εἶταν τυχαῖοι ἀναγνώστες. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε ὁ Σαιντ-Μπέβ μᾶς φαίνεται διορατικώτατος ὅταν ἐξυμνεῖ τὸν Ρονσάρ κι' ἀποκλεισμένος σ' ἕνα στενὸ περιφραγμένον χωρὸν ὅταν δὲν διαβλέπει τὴν ἀχτινοβολία τοῦ Μπωντελαίρ. Πῶς ἐξηγοῦνται αὐτὲς οἱ ἀνισότητες; Κι' ἂν τελικὰ λάθωσαν ὁ Κορνήλιος, ὁ Σαιντ-Μπέβ, ὁ Ρενάν, ὁ Ροῦδης ποὺ ἀνάκηρυξε τὸν Βαλαωρίτη μεγαλύτερο ἀπὸ τὸν Σολωμό, ὁ Πολυλάς στὸ ζήτημα Κάλβου, πῶς καὶ γιατί λάθωσαν ἄνθρωποι ποὺ εἶχαν ὄλα τὰ ἐφόδια γιὰ νὰ ξεδιαλύνουν τὰ μυστικὰ τῆς τέχνης καὶ ποὺ εἰσδύσανε σὲ πολλές ἐρμητικὲς περιοχές τῆς; Δὲν μπορούμε ἀπλὰ νὰ σημειώσουμε μὲ ἀπορία καὶ μὲ καταδικαστικὴ διάθεση τὸ λάθος καὶ νὰ προσπεράσομε. Τὸ λάθος δὲν εἶναι δυνατό νὰ εἶναι τυχαῖο καὶ συμπτωματικόν, πρέπει νὰ ἔχει κάποια αἰτία· πρέπει νὰ εἶναι ἀναπότρεπτο.

Ἄς παρατηρήσουμε ἐπίσης ὅτι ὅσο κι' ἂν καταδικάζομε ἐγκεφαλικά αὐστηρὰ τὸ λά-

θος στὸ βάθος τῆς συνείδησής μας, σὰν νὰ μᾶς διαφωτίζει κάποια διαίσθηση, δὲν τοῦ ἀποδίνουμε ἰδιαίτερο βάρος καὶ σημασία. Δὲν ἐπιμένουμε σ' αὐτό. Τὸ συγχωροῦμε. Ὁ Σαίנט Μπέβ, ὁ Ρενάν, ὁ Πολυλάς, δὲν παύουν νὰ εἶναι γιὰ μᾶς ὅποιοι εἶναι ἐπειδὴ τοὺς καταλογίζουμε ἐχτιμητικά σφάλματα. Τὰ σφάλματα δὲν ἐπηρεάζουν τὴν οὐσία μιᾶς προσφορᾶς, δὲν χαλαρώνουν τὸν γενικὸ τόνο τῆς. Δὲν εἶναι αὐτὸ τεκμήριο ὅτι εἶναι μόνον ἐνδειχτικά, ἐκδηλωτικά, τοῦ ποῖα εἶταν μιὰ προσωπικότητα, τοῦ τί εἶταν σὲ θέση νὰ κατανοήσει, νὰ ἐχτιμήσει, τοῦ τί μπορούσε νὰ τῆς ἀποκαλυφθεῖ.

Ἀναγκαστικὰ φθάνουμε στὸ συμπέρασμα πὼς συμβαίνει ἐκεῖνο ποὺ ἔστω κι' ἂν δὲν μᾶς ἀρέσει νὰ τὸ παραδεχθοῦμε γιὰτι εἶναι πικρὸ, στὰ βάθη μας τὸ ξέρομε.

Τὸ καλλιτεχνικὸ ἔργο δὲν ἔχει αὐθυπαρξία· ἀναδίνει φῶς, μὰ εἶναι κ' ἐτερόφωτο· δὲν φέγγει ὅπως ὁ ἥλιος, ἀλλ' ὅπως οἱ ἠλεκτρικοὶ λαμπτήρες ποὺ περιμένουν νὰ φθάσει ἴσαμε αὐτοὺς τὸ ρεῦμα γιὰ ν' ἀχτινοβολήσουν· δὲν θὰ λάμψει παρὰ ἂν γυρίσουν οἱ δέχτες τὸ κουμπί· ἀξιοποιεῖται ἀπὸ τοὺς δέχτες. Εἶναι ἓνα βιολί ποὺ κλείνει στὶς χορδές του μελωδικότατους τόνους ἀλλὰ ποὺ δὲν τραγουδεῖ μόνου του. Εἶναι ἓνα τοπεῖο ποὺ θὰ χρωματιστεῖ σύμφωνα μὲ τὴν ἔνταση καὶ τὶς ἀποχρώσεις τῶν προβολέων ποὺ θὰ ριχθοῦν ἀπάνω του, καὶ ποὺ ἂν δὲν ριχθοῦν ἀπάνω του προβολεῖς θὰ ἐξαφανιστεῖ μέσα στὴ νύχτα. Τὸ καλλιτεχνικὸ ἔργο δὲν εἶναι αὐτούσια ὠραῖο· εἶναι ὠραῖο, σύμφωνα μὲ τὴ φράση τοῦ Λαλό, «ἐντός μας, χάρις σὲ μᾶς, γιὰ μᾶς» (dans nous, pour nous, par nous). Ἡ ὁμορφιά δὲν ὑπάρχει μέσα του ἀναφαίρετη σὰν μέρος τῆς οὐστάσῆς του, ὅπως ἡ γωνιά στὸ τρίγωνο καὶ τὸ ὑδρογόνο στὸ νερό. Πῶς θὰ εἶναι ἓνα ἔργο θαυμαστό, δταν κανένας δὲν τὸ θαυμάζει; Οἱ δέχτες τοῦ προσδίνουν ἢ τοῦ καταργοῦν τὴν ὠραιότητά του, ποὺ μποροῦν νὰ τὴ διακρίνουν μόνου ἂν ἡ νοοτροπία τους καὶ ἡ εὐαισθησία τους εἶναι φιλικές μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασία τοῦ δημιουργοῦ, ἂν ἡ νοοτροπία τους καὶ ἡ εὐαισθησία τους βρίσκονται σὲ εὐνοϊκὴ προσληπτικὴ διάθεση, ἂν τὸ ἔργο ἐξασκεῖ ἀπάνω τους γοητεία. Οὔτε τὰ ἄτομα καὶ οἱ αἰῶνες ποὺ δόξασαν ἓνα ἔργο,

οὔτε ἐπίσης τὰ ἄτομα καὶ οἱ αἰῶνες ποὺ καταβάρθρωσαν καὶ ὑποτίμησαν τὸ ἴδιο αὐτὸ ἔργο, πλανήθηκαν, καθέννας ἐξέφρασε τὶς δικές του συγκινήσεις ἢ ἀντιδράσεις, καθέννας φανέρωσε τί εἶταν ἐπιδεχτικὸς νὰ ἀφομοιώσει ἀπὸ τὸ ἔργο· καθέννας χρησιμοποίησε (δὲν γίνεται ἀλλοιῶς) τὸ ἔργο γιὰ νὰ τονίσει ἀπάνω του τοὺς δικούς του σκοπούς. Προσελκύστηκε ἀπὸ τοὺς σκοποὺς ποὺ τοῦ ἄρεσαν, ποὺ θὰ ἤθελε μὲ κάποιον τρόπο κι' αὐτὸς νὰ τραγουδήσει.

Ὁ πρωτοποριακὸς καλλιτέχνης προαισθάνεται τὴ μελλοντικὴ ψυχοσύνθεση ἢ καὶ τὴ δημιουργεῖ αὐτός, γιὰτι ἀκόμα καὶ κείνος ποὺ δὲν εἰσακούεται ἀμέσως ἂν συζητηθεῖ ἔμμεσα ἐπηρεάζει· πῶς νὰ παρακολουθήσουμε ἀκριβῶς ποιὲς ζυμώσεις συντελοῦνται κρυφὰ πολὺ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια, πῶς νὰ ξέρομε ἀκριβῶς ποιὸς ἐπιδρᾷ ἐπάνω στὸν ἄλλο: Ὁ Μορουὰ παρατηρεῖ ἀναπτύσσοντας κ' ἐπεξηγώντας τὸν ἀφορισμὸ τοῦ Οὐάιλντ γιὰ τὴν ἐξάρτηση τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴν τέχνη κι' ὄχι τῆς τέχνης ἀπὸ τὴ ζωὴ: «Οἱ σχέσεις τῶν συναισθημάτων καὶ τῆς λογοτεχνίας μοιάζουν μὲ τὶς σχέσεις τῶν κυβερνήσεων μὲ τὴν κοινὴ γνώμη. Ἡ δύναμη τῶν κυβερνήσεων ἐξαρτᾶται σὲ τελευταία ἀνάλυση ἀπὸ τὴν κοινὴ γνώμη, ἀλλ' ἡ κοινὴ γνώμη διαμορφώνεται ἢ παραμορφώνεται ἀπὸ τὶς κυβερνήσεις. Ἔτσι τὰ συναισθήματα ἐμπνέουν τὴ λογοτεχνία καὶ ἡ λογοτεχνία μὲ τὴ σειρά τῆς μεταμορφώνει καὶ δημιουργεῖ τὰ συναισθήματα». Ὅπωςδήποτε καὶ στὶς δύο περιπτώσεις εἶναι μοιραῖο ὁ πρωτοπόρος καλλιτέχνης ἀρχικὰ νὰ ἀτενισθεῖ σὰν ξένος, σὰν παρείσαχτος, νὰ μὴν εὔρει ἀπήχηση. Τὸ περιβάλλον δὲν εἶναι προετοιμασμένο, δὲν ἔχει ἀφομοιωτικὲς δυνατότητες, προϋπάρχουσες παραστάσεις, γάντζους, ἀντένες γιὰ νὰ πιᾶσει τὴν ἐκπομπή. Μόνου μερικὲς φύσεις πολὺ εὐαίσθητες, καθόλου κλειστές, καθόλου περιορισμένες στὸν στενὸ ἑαυτὸ τους, ποὺ ἔχουν τὸ χάρισμα σὰν τὶς αἰολικὲς ἄρπες νὰ δονίζονται ἀπὸ κάθε πνοή, κι' αὐτὸ μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι τὸ νέο μήνυμα ἀποτείνεται τοῦλάχιστον σ' αὐτές, ὁσφραίνονται ὅτι ἓνα ἀσυνείθιστο, παράδοξο, καὶ γι' αὐτὸ γιὰ πολλοὺς ἀπωθητικὸ ἄρωμα διαχύθηκε στὸν ἀέρα.

(Τὸ τέλος στὸ ἐρχόμενο)

ΑΛΚΗΣ ΘΡΥΛΟΣ

